

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

Tata vár 1577-iki állapota.

Tata várának sorsa a hadi szerencse változásának példájául szolgálhat. Rövid húsz esztendő alatt négyszer cserélt urat. Kapitánya, az olasz Tasso Hannibal Szolimán hadjárata alatt 1545-ben az első felszólításra átadta, a miért később fejével lakolt. A török sereg elvonulta után a vár újból magyar kézre került, míg 1557-ben Nagy János várkapitány gondatlansága folytán újból elvesztettük. A török felhasználta azt a jó alkalmat, hogy a vár kapitánya magánügyben Komáromba ment, a hová biztonsága kedvéért a vár helyőrségének lovasságával kísértette magát. Az ellenség a csekély gyalog helyőrséget meglepte és a várat elfoglalta; könnyelműségéért Nagy János szintén fejével lakolt. Tatát véglegesen a hős Thury György foglalta vissza Veszprémmel együtt 1566-ban.

Később Süess Orbánt bízták meg, hogy a várban szükséges építkezéseket végeztesse, a ki 1577 augusztus 19-ikén a királynak jelentést tesz a munka előrehaladásáról és jelentéséhez egy bizottságnak keltezetlen véleményét mellékeli, mely arról tesz javaslatot, hogy milyen építkezések szükségesek Tata várának védelmi állapotra helyezésére. E bizottság tagjai Süess jelentéséből kivehetőleg Salm Miklós gróf, Puchheim Henrik, Teuffel Kristóf, Poppendorf Ferencz és Eysler Tamás voltak, a kik Süess jelentése szerint 1568 augusztus havában jártak Tatán. A bizottság véleménye mellett a vár plasztikus mintája volt mellékelve, Süess jelentése mellé pedig a vár tervrajza. Sajnos, mindkettő elveszett, de úgy a bizottság, mint Süess jelentése nélkülök is élénk képét adja a vár akkori állapotának.

I.

Tottis.

Von Comorn haben wir uns nach Tottis verfüeget, daselbst den Augenschein genommen, die Gelegenheit und Situm besehen, wie dem Haus am pesten zu helfen, ob solches vor einem Gewalt sich ein Zeit lang aufzuhalten gepaut werden mechte.

Pefunden aber nit, das das Haus mit ainem grossen Unkosten für ain starkhen Gewalt zu erpauen, dan der Sittus ist nit also geschaffen, hat gegen den Marckh alzunachent ain Perig, ungefärllich auf 60 oder 70 Clafter vom Graben da sich der Perig anhebt, und auf 153 Clafter, der Feindt sein völliges Leger schlachen mag, welches dem Schloss fast schetlich, es khan auch das Schloss von allerlei Ungelegenhait des Sittus nit erweittert werden.

Dieweil aber wissentlich das der Feindt, als er dieses Haus ingehabt, daraus ser geraubt, und grossen Schaden than, auch fast täglich mit sainem Straiff vor Raab, Comorn, und denselben Reumen sich sehen lassen, das arm Volekh auf den Weinperg gewunnen, und wegg gefüert, welches nun yezo die weil Euer Majestät gedachtes Haus inhaben nit also beschehen kann, der Stat Raab und Festen Comorn ain guet Vor- und Wachthaus ist, solte

Komáromból Tatára mentünk, ott megnéztük a vár helyzetét, hogy miként lehetne a váron segíteni, és vajjon felépíthető-e így, hogy egy ideig feltartóztathassa az ellenséget.

De úgy találtuk, hogy a vár még nagy költséggel sem építhető fel erősséggé, mert a helye nem olyan természetű, a helységhez közel, vagy 60—70 ölnyre az ároktól egy 153 ölnyi magas hegy emelkedik, melyen az ellenség tábort üthet, a mi a várat veszélyeztetné, a vár a helyszín alkalmatlanságánál fogva nem is nagyobbítható kellően.

Mivel azonban tudvalevőleg az ellenség, a mikor a várat bírta, innen gyakran rabolt és nagy kárt okozott, naponkinti Komárom és Győr felé és a környékre való portyázásával elfogta a szőlőkben dolgozó jobbágyokat, a mi most nem lehetséges, mert a mondott vár felséged birtokában van és Győr városának, Komárom várának jó elővédjéül szolgál, a várat alázatos véleményünk szerint nem kell ily rossz állapotban hagyni, de meg kell erősíteni és ki kell

soliches mit unserm gehorsamen Rath nit also schlecht gelassen, sonder befestiget, und gebessert werden, das sich die in der Besatzung vor einem gemeinen Feindt darinnen behalten mechten, Euer Majestät haben darüber ain Modell, sich darinnen zu ersehen.

Es mecht auch solliche Festen, wan die ordentlich Verlag vorhanden, und merers Kriegsvolckh in der Besatzung läge, in Jars frisst vollendt werden, dan umb dieses Orth khain Dorf ausser der wenig gehuldigten Paurn, die zum Gebey nicht gebraucht mögen werden, derhalben auf die Underthanen khain Rechnung zu machen.

Welche Arbeit ainer vor oder nach der andern an die Hendt zu nehmen, vltg hernach.

Für das Erst die drey Thurn im Schloss sambt allen Gemeiven so in innern Stockh ober halb der zweijen Gäng abzuprechen.

Zum dritten¹ das Pasteindl beim Thor mit B.

Zum vierten den Graben gegen dem Perg mit C. dieffer und weitter zumachen.

Zum fünfften die Cartina zwischen des hülczen Pollwerckh und runden Thurm zuerheben, innwendig den Wall dickher aufzuschitten mit D.

Also auch das hülczen Polwerckh und den runden steinen Thuern in rechte Höhe sambt ihren Prustveren zu erheben.

javítani, hogy a helyőrségbeliek tarthassák magukat benne az ellenség ellen. Felségednek e megerősítésről ime itt van egy mintája, melyben minden meglátható.

Ez az erődítése a várnak, ha a kellő anyag rendelkezésre állana és nagyobb volna a helyőrség, egy év leforgása alatt elkészülhetne, mert e hely közelében nincsen falu, annak a pár hódolt jobbágnak kivételével, a kik az építkezésnél nem használhatók. Ezért az alattvalókra nem lehet számítani.

Hogy milyen munkát kell végezni sorjában, itt következik.

Legelőször is a vár három tornya, minden a belső emeleten levő falal, a két folyosó fölött lebontandó.

Harmadszor a B.-vel jelölt kapumelletti bástya (lebontandó).

Negyedszer a C.-vel jelölt hegy felé az árkot kiszélesíteni és ki-mélyíteni.

Ötödször a D.-vel jelölt kortinát a faerődítvény és kerek torony között magasabbra emelni és a sánczot megszélesíteni.

Szintúgy a faerődítvényt és a kerek kőtornyot a mellvédekkel együtt kellő magasságra emelni.

¹ A 2. szám a jelentésekből kimaradt.

Den Spitz an der steinen Maur gegen den Theucht mit weg zu nehmen, und die selb Cartina zwischen den zwaien Pöllwerchen soviel sich thun lassen wirdt in ain gerad Lini bringen.

Den Graben und den Tham und das Polwerch B. zumachen und zubeschitten.

Die zween Kheller im Graben F. und G. zugebelben, und als dan obendarauf die Khaczen zuschitten, es möcht mit der Zeit zwischen diesen zweien Khaczen der inner Graben gewelbt, angeschit, und auch zu einer Khaczen gemacht werden.

Item im Anfang für alle Ding von H. J. bis zum K. ain starkhen Deicht zaun von Aichem Holz umb das Schloss zu machen.

Auf den iner viereckheten Stockh die Prustwer von Erdt herum zu machen.

Mit der Zeit das hülezen Polwerch etwas auswendig mit einer Maur zuverendern, und den runden Thuern auch in ein Pasteindl formiern, wie im Modell begriffen.

Ainen Prun im Schloss zu machen.

Noch ain Pach Ofen.

Die ineren gefüetterten Gräben mit der Schüdt von gebrochenen Gemeir so hoch auf zu schitten,

A tőfelőli fal szegletét lebontani és a kortinát a két erődtvény közt lehetőleg egy vonalba hozni.

A B.-vel jelölt erődtvényt, árkot és sánczot betemetni.

Az árokban az F. és G.-vel jelölt pinzéket beboltozni, a boltozás tetején «macskahátakat» rakatni,¹ e kettő között a belső árok is befedhető idővel és szintén macskaháttal látható el.

Továbbá J—H-től K-ig erős tölgyfa kerítést csináltatni a vár köré.

A belső négyszögletes emeleten földből mellvédet csináltatni.

Idővel a faerődtvényt kívülről fallal megvédeni és a kerek tornyot is bástyává átalakítani, amint a mintában látható.

A várban kutat ásatni.

Sütőkemenzét építtetni.

A belső, bélelt árkokat lebontott falak törmelékével annyira feltölteni, hogy a víz azokban többé

¹ A «Khaczen»-nek ez lehet helyes értelme, a boltozat felülről tekintve a macska domború hátához hasonlít.

damit das Wasser nit mer darin aufgehen möge, alsdan Stallung und Kosamenter daselbst nach Gelegenhait zu erpauen.

Ainen Wacht Thuern auf dem Weinperg gegen Comorn zu pauen darauf man Warnung thain möge, wan der Feindt sich sechen lässt.

Alle Heiser, und Khirchen daselbs umbher so vil meglich nider prechen nider zerstossen, damit der Feindt darinnen sein Halt nit haben mag, und dieselben zu Khalich zu prenen zu prauchen, da man aus dem Schloss nit ain geringen haben mag.

Den Tham an der ndern Seitten schnuergerecht abzusteichen, damit das Pasteindl streichen weg, alsdan mit der selben Erdten die Contrascarpa zuschitten, bey gemeiten Pasteindl die angefangenen Khaczen mit Erden zu erheben. Die Cortina gegen dem Tham etwas zu erhechen.

meg ne állhasson, azután ott az istállókat alkalmilag felépíteni.

Komárom felé a szőlőkben őrtornyot építtetni, a melyről az ellenség közeledtét jelezhetni.

Minden közelben levő házat és templomot, a mennyire lehet, lebontani, hogy azokban az ellenség meg ne vonhassa magát. A törmeléket mészszé égetni, mert a várban kevés kapható.

A sánczot alsó felén merőlegesen levágni, ezzel a bástyát lebontatni, és a nyert földdel a kontraeszkarpot megtölteni, a mondott bástyánál az elkezdett macskahátakat feltölteni, a kortinát, a sáncz felé valamelyest felemelni.

II.

Küivülről: Gebey Tottis.

Durchleuchtigster Grossmächtigster, Allergenadigster Herr, Euer Römische Khayserliche Majestät sein mein underthanigist gehorsambist pefliessen guettwillig Dienst, und was ich liebes und guetes vermag, zuvor. Euere Römische Khaiserliche Mayestät Antwortschreiben, vom 3. Augusti, das Euer Römische Khayserliche Mayestät bey derselben Hoffkamer

Tatai építkezés.

Felséges, nagyhatalmú, legkegyelmesebb uram, római császári felségednek ajánlom legalázatosabb engedelmes jóakaró szolgálatomat, és minden tőlem telő jót. Római császári felséged választát Augustus 3-áról teljes tisztelettel kézhez kaptam. Ebben felséged értesít, hogy az utvari kamaránál intézkedett, hogy az építkezési költség sürgettessék, különösen pedig, hogy

allergenedigste Verordnung gethan, damit die Pauverlag getriben, und sonderlich auf Tottis als pald ain Summa gelts dargeben, und das selbig Gepey vollendts zu Ente aufgericht werde, und das ich auch, was bisher alda zu Tottis gepaut, und noch zu pauen ist, auch mit was Unkosten solches verricht werden kann, Euer Römischen Kaiserlichen Mayestät neben Vorgebung aines Abriss berichten und mitlerweill die Gepey nicht steckhen lassen solle, hab ich in unterthanigster Reverenz empfangen.

Und überschick zu underthanigster gehorsamb Euer Römischen Khayserlichen Mayestät erstlich ain Vorzeichnuss und Abriss der Gepey Tottis wie es weilandt der Römischen Khayserlichen Mayestät geliebten Herren und Vatern, hochlöblichster und seligster Gedachtnuss Commissarii, als Herrn Graff Niclas von Salmb, Herr Hainrich von Puchaimb, Herr Christoff Teuffel Seliger, Frantz von Popendorff, und Thomas Eysler auch Selige im Monath Augusti verschines 68 Jahr, der Römischen Khayserlichen Mayestät hochlöblicher und seliger Gedachtnuss, übergeben. Und Ihr Römische Khayserliche Mayestät also mir eines nach dem andern zu verrichten allergnädigist bevolhen.

Daran hab ich, allergenedigster Khayser, bisher verricht und ge-

Tatára bizonyos összeg adassék, és az ottani építkezés teljesen befejeztessék, és én mindazt, a mi már felépült, a költségekkel együtt római császári felségednek egy tervrajzzal együtt jelentsem be, és eközben az építkezést ne szüneteltessem.

Tehát római császári felségednek engedelmeskedve, küldök először is egy jegyzéket és Tata várának tervrajzát, a mint (a várat) római császári felséged boldogemlékű néhai atyjának bizottsága, úgymint Salm Miklós gróf, Puchaim Henrik gróf, néhai Teuffel Kristóf, néhai Popendorf Ferencz, néhai Eysler Tamás az elmúlt 68 évben átadták, és római császári felséged nekem meghagyta, hogy jelentsem.

Legkegyelmesebb császár, azon eddigelé elvégeztem és építtettem

pauth, als das hültzen Polwerckh, mit dem Puchstaben R. bezaichnet, schadhafft und aines Tailles angefallen gewesen, hab ich aus Bevelch Ihr Römischen Khaysserlichen Mayestät dasselbig von Grundt und Gemeyr von neuen erpaut, angeschüt und mit seinen Prustwehrrn zugericht.

Zum andern hab ich den Prunn oder warmb Padt, bey dem Buchstaben Z. welcher allerdings verschütt gewesen, reinen, und das man prauchen kann zurichten lassen.

Zum dritten die zween Thuern im Geschloss sein abbrochen, an dem dritten arbeiten und prechen die Maurer Wintters Zeit, wan sie sonst nichts zu mauern haben, damit sie allda erhalten werden.

Zum vierten nachdem das Gemeyr bey den Buchstaben M. und N. etwas schadhafft und nider gewesen, da es dann der Feindt vor Jahren abgestiegen und ingenomben, hab ich dieselbig Mauer mit einem dünnen Meiel etwas erhöht, darhinten sonderlich bei den Buchstaben M. da gar kein Waall, allein etliche hosement gestanden, ein Wal angeschüt, und die Prustwehr von Erdt gemacht, auf das man die Stückh gegen den Thamb stellen und prauchen mag, welches vor an diesen Orth nit seyn, und der Thamb von kainem Orth nit beschossen oder gestochen werden mögen.

mert az R.-rel jelzett fa-erődít-mény romladozott és részben beomlott volt, ő római császári felsége parancsára azt alapostól és falastól újból felépíttetem, feltölttettem és mellvédjeivel elkészíttetem.

Másodszor a Z. betűnél levő kutat, vagy meleg fürdőt, mely teljesen be volt temetve, kitisztíttattam és használhatóvá tétettem.

Harmadszor a vár két tornya le van bontva, a harmadikat a kőművesek tél idején bontják, ha más munkájuk nincs, hogy itt lehessen őket tartani.

Negyedszer, mert a fal az M. és N. betűknél kissé romlott és alacsony volt, mert az ellenség évek előtt megmászta és elfoglalta, ezt a falat egy másik vékony fallal felemelttettem, különösen az M. betűnél, a hol nem volt sáncz, de egy pár lakóhelyiség. A mellvédet is megcsináltattam földből, hogy az ágyukat a töltés ellen irányítani és használhatni lehessen, a mi eddig ezen a helyen lehetetlen volt, és a töltés egy helyről se volt lőhető vagy támadható.

Zum fünfften weil dieses Orth vom Perg in Stueckhen beschossen werden mögen, hab ich die Einfart der Portten bey dem Buchstaben L. gewelben, und darauf mit reverender zu melden mit Mist undt Erdt beschütt, damit dasselbig Orth im Ruckhen besser besichert ist.

Zum sechsten. So hab ich verschienes 76 und das 77 Jahr die Pastein gegen den Teucht bezeichnet mit A. von neuen aus den Grundt geführt, und Wasserfrey erhöcht, welche ich gleichwohl der Notturft noch dies 77 Jahr gar in sein vollkombine Höch aufgeführt, beschütt und zugericht, dieweil aber an diesem Orth sonst kein Erden zu behomben, sondern dieselbe im Teuchl genomben, und der Teuchl dazue abgelassen werden muess. Der Teucht aber der Zeit Feindts halber solang abgelassen nit verpleiben kann, hab ichs auf künftg Jahr, im Frieling zeitlich, ehe der Feindt die Ross vom Gras nimpt, angestellt, und den Teucht, zu Verhuettung Gefahr wiederumb eingelassen.

Zum sibenden ist die Laimben Mauer gegen dem Teucht bezeichnet mit E. weil das Haus dem Feindt täglich vor Augen gelegen, die gehuldigten Pauern stündlich dahinkumben, von Stückh zu Stückh abprochen, und die Cortina bis zu dem Spitz, undten im Grundt über Wasser $1\frac{1}{2}$ Claffter,

Ötödször mert ez a helység a hegyről ágyúval lőhető volt, a kapu bejázatát az L. betűnél beboltoztattam és a boltozatot földdel, és tisztelettel mondva trágyával fedettem, hogy ez a hely hátulról nagyobb biztonságban legyen.

Hatodszor az elmúlt 76 és mostani 77 esztendőben a tó felőli A.-val jelölt bástyát alapjából újra építettem és vízmentesen felemeltettem, melyet szükség szerint még ebben az esztendőben teljes magasságig emeltetek, megtöltetek és elkészítetek. Mert azonban itt föld nem kapható, de azt a tóból kell venni, melyet ezért le kell csapolni. De a tó ezidőszert az ellenség miatt oly sokáig nem maradhat lecsapolva, ezt a munkát jövőkora tavaszra halasztottam, mielőtt az ellenség lovait a mezőről behajtja. A veszedelem elhárításáért a tavat ismét megduzsasztottam.

Hetedszer, mert a vár napról-napra az ellenség szeme előtt van és óránként jönnek menekülő hódolt jobbágyok, a tó felőli E.-vel jelölt vályogfalat darabról-darabra lebontattam és a kortinát a szegletig alapján a víz felett $1\frac{1}{2}$ ölhýre felül $3\frac{1}{2}$ lábnyi vastagságban teljes magasságában fel-

oben aber 3½ Fuess dickh in ihr völlige höch aufgefürt, hinten mit gueter Erdt ausgeschütt und ver-stossen.

Zum achten hab ich das Ort bezeichnet mit F. gewelben lassen, darauf bevollchnergmassen ain Khatzen geschüt werden möge, daran diesen Summer arbeiten, und so viel möglich beschüt und erhöcht werden soll.

Zum neunnden weil vorhin die Pastein mit K. im Rücken unbedeckht gewesen, itzo aber durch diese bemelte Khatzen allerdings bedekht wird, diese Pastein gleich gegen dem Perge liegt, und von demselben fast überhöcht ist, lass ich die aus Rath Euer Römischen Khayserlichen Mayestät Pau-meister jetzo mit einen dünnen Meiere ain Klaffter hohen Mauer darhinter mit Vaschin belegen, und mit guetter Erdt beschützen, auch ain Prustwehr von Erdt 3 Klafter dickh machen, daran wirdt itzo gearbeit, inwendig aber dieser Pastein den Platz, weill sie vom Perg sehr überhöcht, nit höher machen, damit das Kriegsvolkh von der Prustwehr wol bedeckht bleib.

Ich hab auch hindter verlassen und bevolchen, ob man so viel Volkh zu der Arbeit bekomben khann, die Cortina mit D. welche ain guette alte Mauer hat, mit Erdt zu erhöchen, undt die Prustwehmn darauf zu zurichten, aber das Arbeith Volkh ist alda hart

építtettem, hátul jó földdel megtöltettem, melyet ledöngöltettem.

Nyolczadszor az F.-fel jelölt helyet megboltoztattam és reá parancs szerint macskahátat töltettem. Ezen az idei nyáron is dolgoztatok és a mennyire lehet, megtöltettem és felemeltetem.

Kilenczedszer, mert azelőtt a K.-val jelölt bástya — mely a hegy felé fekszik, és ez nálánál majdnem magasabb — hátulról fedetlen volt, de most már az említett macskaháttal fedve van, a bástyát felséged építészének tanácsára egy ölnyi magas fallal és rözse fonadékkal megerősítem, jó földdel megtöltetem, és 3 öl vastag mellvéddel látatom el. Ezen most dolgoznak. E bástyan belől pedig, mert a hegy magasabb, a talajt nem emeltetem fel, hogy a helyőrséget a mellvéd eltakarja.

Azt is meghagytam, hogy ha elég munkás kapható, hogy a D.-vel jelölt kortinát, melynek jó öreg fala van, földdel emeljék, és mellvéddel lássák el, de munkásnép nehezen kapható itt, a magyar katonaság még készpénzért se dolgozik, az itt levő 100 német

zu bekomben, das hungarisch Kriegs Volckh arbeit umb Pargelt gar nichts, die deutschen 100 Knecht so alda, aber gar wenig, dan sie haben ain starkhe Wacht, das sie es ihrem Anzeigen nach nit vermögen.

So viel ist, allergenedigster Kayser, bishet, allein das meist bei des Rosenberger Euer Römischen Khayserlichen Mayestät Hauptmann zu Tottis Zeiten verrecht worden.

Wofor nun diese Cortina und Khatzen diesen Herbst also behüt werden kann, ist, allergenedigster Khayser, an dem Orthaus Tottis bevolchner Massen zu pauen.

Erstlich die Pastein mit A. so albereit über Wasser aus Grundt erhebt, in seine volckhombne Höch zu mauern und auszuschütten, das muss den zeitlich im Frieling beschehen, dan man muss den Teicht darzu ablassen, das man die Erdt zu Anschüttung derselben heraus gewinnen khan, dan es ist sonst an diesem Orth khain andere Erth darzue zu bekomben.

2. Die Pastein mit B. Ist noch nichts darzue angefangen.

3. So dieselbig vertig, muss man die Cortina zwischen dieser Pastein B. bis zum A. von neuen machen, dan dies Gemeir gar nichts werth, und ist zu besorgen, es werde sonst einmal einfallen.

4. Das Gewelb mit G. ist auch noch zu machen, und darauf die Khatzen zu beschütten.

katona pedig keveset, mert erős őrszolgálatuk van, és szerintők nem győzik a munkát.

Ennyi az, legkegyelmesebb császár, a mi itt Tatán, különösen római császári felséged Rosenberger nevű kapitánya alatt végeztetett.

Ha ez a kortina és macskahát ezen az őszön így megtartható, Tatán még parancs szerint építendő:

Először az A.-vel jelölt bástya, mely alapjából már a víz színe fölé emelkedik, teljes magasságába építendő és feltöltendő. Ennek kora tavasszal kell történnie, mert a tavat le kell csapolni, hogy a feltöltéshez földet nyerhessünk, mert itt más helyről föld nem kapható.

2. A B.-vel jelölt bástyán még nem kezdtek semmiféle munkát.

3. Ha ezzel elkészültek, a B.-bástya és A.-pont közt új kortina készítendő, mert ez a fal nem ér semmit és félni lehet, hogy egyszer leomlik.

4. A G.-vel jelölt boltozat is elkészítendő, és reá macskahát töltendő.

5. Die Rundel mit O. ist vermög des Abtriss mit ainem Mandtl, in Furmb ainer Pastein zu pringen, und dann besser zu erhöhen.

6. Volgents und schlieslich ist die Cortina zwischen B. und O. so mit ainer guetten Mauer versehen, mit Erdt zu erhöhen, und ain Prustwehr von Erdt zu beschütten.

So das also fertig, allergenedigster Khayser weis ich nichts mehr das ander mehr zu machen wär, allain inwendig haben die Fürstliche Gnaden Ertzherzog Ernst, Euer Römischen Khayserlichen Mayestät geliebter Herr Brueder, bevolchen ain Profandt Kheller gewelben und darauf Kasten zu Mehl und Traidt machen, dann deckhen zu lassen, das soll auch mit meyster gelegenheit für die Handt genomben werden.

Diese hie obgemeselte Gepey, so noch an der Vesten Tottis bevolchner Massen zu verrichten, wan man richtige Pauverlag hätte, khündten meinen Überschlag nach ungefährlich mit 15,000 fl. Rheinisch verfertigt werden, das hab ich Euer Römischen Khayserlichen Mayestät gehorsambist berichten, und mich Euer Römischen Khayserlichen Mayestät darneben unterthänigist befelchend. Datum Raab den 19. Augusti. Anno 77. Euer Römischen Khayserlichen Mayestät underthänigister und gehorsambister Urban Süess m. p.

5. Az O.-val jelölt rondella a terv szerint köpenynyel bástyává alakítandó és felemelendő.

Végül a B. és O. közti kortina jó fallal látandó el, földdel felemelendő és tetejébe földdel mellvéd készítendő.

Ha ez is elkészült, felséges császár, nem tudom, mi volna még elkészítendő, de úgy parancsolta Ernő főherceg, római császári felséged testvére, hogy belől egy élelmiszert pincze, annak tetejébe pedig egy raktár liszt és gabona számára készüljön és fedessék be. Ez is a legjobb alkalommal el fog készülni.

Ez a fentemlített építkezés, mely parancs szerint Tata várában még elkészítendő, ha kellő anyag volna, számításom szerint megközelítőleg 15,000 rénes forinttal elkészíthető. Ezt jelenthetem római császári felségednek, magamat legalázatosabban kegyeibe ajánlva. Kelt Győrött, Augusztus 19-én, a 77-ik esztendőben. Római császári felségednek legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálója Süess Orbán.

Kivülről: Mein Urban Süessen an die Römische Khayserliche Mayestät gehorsamber Bericht, was zu Tottis pauth und noch zu pauen ist.

Más kéz: Presentata 24. Augusti anno 77.

Süess Orbán legalázatosabb jelentése a római császári felséghez, hogy Tatán mi épült fel és mi építendő még.

Bemutatott Augusztus 24-én a 77-ik esztendőben.

Országos Levéltár. A pozsonyi Kamarához intézett levelek. 9. csomó.

II.

I. Rákóczy György tüzérsége az 1644-iki hadjárat elején.

Az alábbi jegyzék némi kiegészítésül szolgál Tóth László dr. cikkének, mely I. Rákóczy György beavatkozásáról a 30 éves háborúba tavaly jelent meg e folyóiratban. Megtudjuk belőle a Fogarasból való hadba kelés napját (1644 január 27.) és értesülünk Rákóczy tüzérségének municziójának számáról, melylyel elindult. Érdeklődésünket még az a körülmény is felébresztheti, hogy a jegyzék több ízben szól egy specziális tüzérségi fegyvernemről, a «pattantyúról», petárdáról, melynek kezelése külföldről, Danzkáról (Danczig) való hozzáértőkre volt bízva.

Arra az esetre, ha a tüzérség két részre osztva menetel, az elsőben, melynek főparancsnoka Rákóczy Zsigmond, «főpattantyús» Christoph, a ki petárdás mester is. Melléje van rendelve két «maga tanította» (erdélyi?) legény. A második, közvetlenül a fejedelem vezérlete alatt levő rész főpattantyúsa Jakab, a ki «két maga tanította (erdélyi?) legényével» szolgál. Hozzá van még beosztva egy másik, szintén Jakab nevű, pattantyús és egy Angyal Simon nevű (erdélyi) legény. E részen szolgál «Augustinus» pattantyús is. A gyulafehérvári lövészerszámok inspectorául «Conrad» rendeltetett, «aki strázsa mester, és szükség esetén segíthet is, mivel maga is megtanulta a mesterséget». Végül a municzió között említés esik «ezelőtt Pattantyús Friderik csinálta» tüzes szerszámról.

A Kristóf, Jakab, de még inkább az Augustinus, Konrad, Friedrich keresztnevek német származásra vallanak. A jegyzék más magyar pattantyús nevét, az egy Angyal Simonét kivéve, nem említi, bár igen valószínű; hogy a benne felsorolt «legények» is magyarok voltak.¹

¹ Az erdélyi fejedelmek korából három nemes Pattantyús családot ismerünk. — Kettőnek címere úgynevezett beszélő címer, mely vonatko-

Az Fogarasból megh indított lövő szerszámoknak, azok mellett élő embereknek és hozzájuk kívántató munitióknak elrendelése ekképen következik, melyekkel indultanak megh 27. Januarii Anno 1644.

Ha az hadaknak nem mind együtt kelletik járniok, hanem külön, Rákóczy Sigmond úrral Eő Nagyságával lesznek tiz fontos lövő szerszámok nr. 6.

Ezek mellett fő pattantyús Christoph, aki petárdás mester is, vele együtt két maga tanította pattantyús legény. Item Danczkáról később ször jött pattantyús.

Viszen vele Petárdát nr. 2.

Álgyú golyobis, lövő szerszámokhoz nr. 200.

Álgyú por az száz fontú mázsával. Cent. nr. 25.

Muskétához való por. Cent. nr. 5.

Kanot. Ulnas² nr. 200.

Irtó kapa. nr. 10.

Csákány. nr. 5.

Ásó. nr. 5.

Mozsár pattantyú, melyből az tüzes szerszámokat bocsátani szokták. nr. 1.

zással van a névre. Ezek a) a Pattantyús Farkasé, kit Báthori Gábor 1609 május 19-ikén újból nemesít. Czimere : kék paizsban kétkerekű bomba vető ágyú. (. . . »Tormentum quoddam, sive bombardam . . .) — Az újból nemesítéssel egy Fogaras városi ház adómentesítése járt. — A czímer az egyik ősfoglalkozását örökíti meg. (« . . . artificium progenitoris ejusdem in rebus armamentariis representans . . . ») Sisakdísz : növekvő, bokrétát tartó szarvas. — Lásd erdélyi Liber Regius. VI. k. 209. l. — b) Idősebb Danczkai Pattantyús Jakab és fia ifjabb Jakabé, a kiket Apa fi Mihály 1680 december 13-án nemesít. — Idős Jakab a fogarasi várban mint bomba vető szolgált (« . . . Tormentorum et quarundam Bombardarum in arce nostra Fogaras . . . ejaculator . . . »). Czímer : vörös paizsban kékruhás, vörös süveges, sárga csizmás férfi jobbában égő kanócos botot (« . . . baculus ejaculatorius . . . ») baljában kivont kardot tart. — A család máig is virul és nem lehetetlen, hogy a jegyzékben előforduló Jakabok egyike volt a nemesség szerző. — A család előneve, mely származása helyéről vétetett, talán egyetlen, de mindenesetre igen ritka esete annak, hogy magyar nemességhez idegen, magyaros formában irott, előnév járult. — Lásd erdélyi Liber Regius XXVI. k. 362. l. — c) A II. Rákóczi György által nemesített Pattantyús Miklós és István (1659 márczius 17.) czimere nincs vonatkozással a névre. — Lásd : Országos Levéltár, 9047/834. erdélyi főkormányszéki szám.

² Rőföt.

Ónat az minemű öreg¹ szakaszokban szokták onnan felyül hozni, annak negyed részét. Cent. circiter² 1.

Kész öreg¹ tüzes szerszámokat, melyek mint gyujtásra, mint lövésre alkalmasok. nr. 13.

Apróbb szerüek nr. 31.

Az kik még nem szintén készek, hanem csak vas pléhek héjja. nr. 51.

Gránátok, melyeknek nagyon kevés héjja. nr. 36.

(*A lap szélén.*) N. B. ide egy emelő csiga is k vántatnék, mert Fogarasban egynél több nem volt.

Ezek mellett gondviselő Dersi István, mellette egy lovas.

Item usque beneplacitum suæ celsitudinis³ Jakab, a ki zászló-tartó volt.

Második rész hadak közé lészen.

Eöreg¹ tiz fontos lövő szerszám. nr. 6.

Ezek mellé fő Pattantyús Jakab, két maga tanította legényével. Item Jakab nevű más pattantyús is, az régiek féle ; addig míg ő érkezik, pedig lészen Angyal Simon nevű pattantyús.

Viszen az lövő szerszámokhoz álgú golyóbist nr. 200.

Álgú port az száz fontos mázsával. Cent nr. 25.

Kanotot. Ulnas² nr. 200.

Irtó kapa. 10.

Csákány. 5.

Ásó. 5.

Ónat az minemű szakaszban szokták onnét felyül hozni, annak negyed része.

Mozsár pattantyú, tüzes szerszámok bocsátgatására, az másik, ez rendbelinél apróbb.

Emelő csiga egy bokor.

Golyóbis tüzes szerszámok. nr. 112.

Golyóbis nélkül valók. nr. 33.

Készületlen tüzes szerszám. nr. 50

Gránátokat készületleneket. nr. 50.

Ezek mellett gondviselő Dávid Ferencz, melléje rendelve Jantsó Pálné jószágáról egy lovas.

Mindkét rendbeli lövő szerszám mellett egy-egy czigány és egy faragó ember.⁴

¹ Nagy.

² Körübelül.

³ Továbbá, a míg ő nagyságának úgy tetszik.

⁴ Előbbi mint patkoló és szerkovács, utóbbi a lafetták és szekerek farészzeinek karban tartására.

Item lánczok, kötelek, singh szegek, pántok, derékszegek, mindenik rendbeli mellett, vezetéken és az mellettök levő emberek kezénél inventarium szerint vannak.

Augustinus Pattantyús keze alatt ki mellé vagyon rendelve Feieruari András, és Boier Simonné jószágáról egy lovas, ezek vannak.

Musquetához való por az száz fontos mázsával. nr. 10.

Drabant puskákhoz való por. Cent nr. 6.

Kanót. Ulna ¹ 1000.

Fekete ón, az egész darabnak fele. Cent. circ. 1.

Óngolyóbisok öntve, musquetához való két ládácskában megolvasva és czédulázva.

Koronpaki és pulliak forma, drabantoknak való hosszú puskák.

Ezelőtt Pattantyús Friderik csinálta tüzes szerszám. N. B. Ezeket talám az úr ² mellett levő pattantyús kezéhez kell adni, mivel az petárdát csinált, és tüzes szerszámot kevesbet készíthetett, tudom Váradról s egyebünnet is fognak hozni.

Egy pattantyús leszen az Fejérvári lövészerszámok mellett, kihez Déváról s egyebünnet is fog ő nagysága rendelni.

Ittem Conhrad nevű, ki strázsa mester volt, lehet mint egy inspector, és szükség idején segíthet is, mivel maga is megtanulta a mesterséget.
Országos Levéltár. Gyulafehérvári limbus. XIX. csomó 125/1.

Dr. Kárffy Ödön.

¹ Rőfös.

² A fejedelem.